

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. Албена Кузманова Бакрачева, д.ф.н.

Нов български университет – София

(н.ст., име, презиме, фамилия – акад. дл. в научна организация)

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор'

в област на висше образование

2. Хуманитарни науки;

професионално направление

2.1 Филология

докторска програма

„Англоезична литература”

Автор: Божидара Николаева Бонева-Каменова

Тема: *Парадигми на идентичността в романите на Тони Морисън и Алис Уокър. Лицата на дискриминацията*

Научен ръководител:

доц. д-р Йордан Костурков, ПУ „Раисий Хилендарски”

(акад. дл., н. ст., име, презиме, фамилия – научна организация)

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-3212 от 23.07.2020 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски” (ПУ) съм определен(а) за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема *Парадигми на идентичността в романите на Тони Морисън и Алис Уокър. Лицата на дискриминацията* за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 2. Филология, професионално направление 2.

Хуманитарни науки, докторска програма „Англоезична литература”. Автор на дисертационния труд е Божидара Николаева Бонева-Каменова – редовна докторантка в катедра „Английска филология” с научен ръководител доц. д-р Йордан Костурков от ВУЗ ПУ „Паисий Хилендарски”.

Представеният от Божидара Николаева Бонева-Каменова комплект материали на хартиен носител Е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- нотариално заверено копие от диплома за висше образование (ОКС ‘магистър’)
- заповеди за записване в докторантура, прекъсване на обучението (поради майчинство) и за продължаване на обучението;
- заповед за провеждане на изпит от индивидуалния план и съответен протокол за издържан изпит по специалността;
- протоколи от катедрени съвети, свързани с докладване на готовност за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- списък на забелязани цитирания;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет.

Докторантката е приложила 3 броя публикации по темата на дисертацията.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Божидара Николаева Бонева-Каменова е редовен докторант и хоноруван преподавател в Катедра „Английска филология” – ПУ „Паисий Хилендарски”. Целенасочената ѝ работа по темата на дисертационния труд е видна от представените три публикации, както и от конферентните ѝ участия през последните години.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Тематиката на дисертационния труд е определено актуална в съвременната американистика. Проблемите на идентичността и нейните парадигми също така занимават във висока степен литературознанието и философията през последните десетилетия.

4. Познание на проблема

Докторантката познава в дълбочина състоянието на проблема и умее да подхожда творчески към литературния материал.

5. Методика на изследването

Избраната методика позволява постигането на поставените цели и получаването на адекватен отговор на решаваните в дисертационния труд задачи.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд на Божидара Бонева-Каменова си поставя сложна, многоизмерна и мащабна задача: да навлезе в особеностите, тенденциите, превъплъщенията, фазите, преливанията, равновесията и дисбалансите на черната женска идентичност в противоречивите криволици на нейното формиране в различни възрастови, расови, класови и социални парадигми според романовото

творчество на Тони Морисън и Алис Уокър. В такъв многомащабен фокус Божидара Каменова разгръща своето мислене върху 345 страници, структурирани в пет глави и библиография. Дисертацията е написана на български език и като основополагаща причина за този избор е посочена недостатъчната познатост на двете писателки в нашия литературен контекст, както и, разбира се, съвсем недостатъчната познатост у нас на (пост)феминистките подходи към тяхното творчество и слабото функциониране на съответната терминология в българския литературоведски идиом.

Този избор изглежда основателен и веднага трябва да отбележа, че дисертантката извежда убедително тази основателност на страниците на своя значителен по обем труд. Този избор определено означава избор на читателска аудитория, която дисертацията ще адресира. С други думи, това означава разширяване на рецептивния контекст посредством идиом, който е извън него, и опит за приобщаване на носителите на този идиом, т.е. на българската читателска аудитория към един доста далечен във всяко отношение културен контекст. Така че изборът на българския език в този случай е равнозначен на заемане с културна (културно-просветна) задача, която, разбира се, е задача трудна, но поначало достойна за уважение. Веднага искам да отбележа, че Божидара Каменова има добър и ясен изказ и поднася културно изискан и гладко четивен текст.

Изборът на българския език предопределя и необходимостта дисертантката постоянно да влиза и в ролята на преводач; както тя отбелязва още на първите страници на дисертацията си, двете авторки, с които е избрала да се занимава, не са достатъчно пълно представени чрез преводи в българската култура и, съответно, всичко непреведено, на което ще се позовава, ще трябва да присъства в труда ѝ в неин собствен превод. Оттук естествено следва въпросът за необходимото „отваряне” на българската култура в такава детайлна пълнота към целокупното творчество на Тони Морисън и Алис Уокър и, респективно, би ли довел труд като този до още преводи на романовото творчество на двете афроамерикански писателки. Разбира се, отговорът на този въпрос засега е невъзможен, но такова очакване положително е заложено от дисертантката. С други думи, виждам в този дисертационен труд нещо от онзи голям заряд и мащаб на предишни поколения

наши преводачи на художествена литература, за които преводът не е самоцелно занимание без някакво особено предназначение, а носи високата аура на културна мисия. Такъв заряд определено заслужава уважение; няма да е изненадващо, ако не след дълго видим още романи на Тони Морисън и Алис Уокър, претворени на български език от Божидара Каменова. (А нека при това подчертая, че тя работи под научното ръководство на един от безспорно най-големите български преводачи на англоезична литература и въздействието му няма как да не е заразително.)

Изборът на български език за разработката на американистична тема обаче означава и задължителен превод на критически апарат, който в настоящия случай – както, разбира се, и самата дисертантка специално подчертава – е преизобилен. През последните няколко десетилетия американското литературознание е дало своята много солидна лепта по отношение както на романовото творчество на Тони Морисън и Алис Уокър, така и изобщо по отношение на афроамериканската литература и специално на женската афроамериканска литература. Към това се добавя изключителната заангажираност на американското литературознание през последните десетилетия с големите проблеми – съвсем не само свързани с афроамериканското писане – на расата, пола, етноса, сексуалната ориентация, класовата принадлежност, социалната обремененост и пр. Всичко това означава, че всяко сериозно литературоведско изследване върху творчеството на писателки като Тони Морисън и Алис Уокър изисква както задълбочено познаване на пребогатото американско критическо мислене върху тяхното творчество, така и включването и постоянното диалогизиране с това мислене в хода на собственото литературоведско изследване. Задача, поначало трудна и сложна, дори когато се пише изследване на английски и адресираната читателска аудитория е по презумпция не просто вътре в самия идиом, но и добре запозната с вече съществуващия – и все още в процес на продължаващо случване – американски критически дискурс. Задача още по-трудна и сложна, когато тези два фактора не са налице (или пък са налични в степен, абсолютно недостатъчна, за да зададе стабилен собствен рецептивен контекст за настоящото изследване), което предполага, дори направо изисква представително-„просветен” подход и в това отношение. С тази категорично нелека задача дисертантката се е справила

определено добре: тя проявява изключително вещо и задълбочено познаване на американския критически дискурс по избраната от нея проблематика и успява удачно да го включи в собствения си литературоведски текст; в същото време тя умело ангажира известни имена от въпросния американски критически дискурс, като например Барбара Крисчън, Джудит Бътлър, Глория Анзалдуа и пр., така че да ги направи значещи и смислово натоварени за своята българска читателска аудитория. И ако в много случаи Божидара Каменова се справя с неизбежните подводни камъни на избрания от нея подход, то има и други случаи, в които ясно се проявява тяхната трудна преодолимост; ето един от многобройните примери: „Любовта към Лантли и устоите на Мундо общността не успяват да променят мисленето на господин Робинсън и впоследствие той пада в капана на хетеронормативността ... Може да се твърди, че той представлява разрушителния ефект на придобитите представи относно мъжествеността и женствеността. По отношение на женствеността Катрин Ротънбърг, повлияна от Джудит Бътлър при разсъжденията си върху перформативността на категориите раса и пол твърди, че жените и мъжете са подтикнати да достигнат норми на женственост с цел засилване на хегемонията на хетеронормативността.” (с. 126-127). В този кратък цитат се проявяват две тенденции, характерни за голяма част от дисертационния труд: *първо*, цитира се критическо мнение, без да се влиза в критически диалог с него (да се приема за даденост, че едно или друго критическо мнение просто утвърждава мнението на дисертантката, определено е недостатъчно, доколкото именно в такъв диалог се ражда истински продуктивното собствено критическо мислене); и, *второ*, в броени редове се събират накуп имена от разглежданото повествование и имена на критици, чиято същностна неравноредност допълнително се зарежда в българския рецептивен контекст едва ли не с еднаква степен на дистанцираност.

С това си наблюдение ще изведе както причината, довела до проявлението на въпросните две тенденции в дисертационния труд на Божидара Каменова, така и своята кардинална забележка към него, а именно: *този труд се стреми към всеобхватност*. Разбира се, такъв стремеж е напълно обясним както с все още ранния етап в изследователския път на дисертантката, така и с безспорната ѝ

изключително добра подготовка върху писаното по избраната от нея проблематика; оттук обаче идат проблеми, свързани със структурирането на нейната дисертация и със степента на литературоведска задълбоченост на много места в хода на разсъжденията ѝ.

Божидара Каменова си е поставила за цел *от една твърде многопластова перспектива* да разгледа *цялото* романоно творчество на Тони Морисън и Алис Уокър. (Оттук и необичайно солидният обем за една докторска дисертация.) Както самата дисертантка посочва, перспективата на дисертацията ѝ, а именно идентичността с нейните парадигми, ще бъде разбрана за целите на изследването „като нестабилна, в процес на промяна и определяна от множество дискурси” (с. 12). Смятам, че съчетанието от такава „летлива” постмодернистична перспектива и по-специфично подбран литературен материал, наместо *цялото* романоно творчество на две писателки, едната от които особено продуктивна, би било по-подходящо както с оглед по-целенасочения и по-задълбочен ход на изследването, така и с оглед обратната му страна – избягването на инак неизбежния уклон към всеизчерпателност. А „пълната” изчерпателност е принципно невъзможна, доколкото клони към затваряне на поначало отвореното, т.е. неизчерпаемостта. Така или иначе, представената дисертация не подбира, а се старее да събере в себе си твърде голям и литературен, и литературоведски материал. От което пострадва и посочената като основна цел на изследването, а именно „да се проучат ситуациите и героите (най-вече женските персонажи), представени в романите на Тони Морисън и Алис Уокър, *съпоставително* (курсив мой), за да се изгради представа за многоаспектността на афроамериканската женска идентичност, обусловена от множество фактори като раса, род/пол, класа, сексуална ориентация, етнос, възраст, религия, географско положение, исторически период, човешки отношения и създадените дискурси около тези категории” (с. 8). Именно специфично литературно провокираната *съпоставителност* в представената дисертация почти се е загубила – а, доколкото съпоставителност има, тя общо взето се изчерпва с групирането на романите на Тони Морисън и Алис Уокър в общи тематични сфери. Както изрично посочва дисертантката, „романите на двете писателки са разпределени с оглед на определени *тематични полета* (курсив мой) в четири

глави” (с. 8). Такъв подход на „разпределение” подрежда романите на двете афроамерикански писателки един *след* друг, а не един *спрямо* друг (което би било същинското им компаративно разглеждане) и извежда заглавията на тези романи като подзаглавия във всяка от четирите глави на изследването. А това предопределя и самото разглеждане на многобройните романи – един *по* един, всеки за себе си като част от иначе обща проблематика: било женското съзряване, било зрелостта, било майчинството, било любовта и човешките отношения. В резултат именно компаративността, на която дисертантката многократно набляга както в началото, така и в заключението на разработката си, определено започва не само да понакуцва, но и направо да изчезва. И ако в хода на четирите основни глави читателят все пак е „подсетен”, че се мисли за сравнения между творчеството на Тони Морисън и Алис Уокър извън групирането на романите им по теми, то това обикновено става, когато при разглеждането на някой роман на Уокър бъде посочено известно подтематично концептуално разминаване с вече разгледана трактовка на Морисън (напр. акцентът върху гледната точка на дъщерята, респективно върху настоящето у Уокър за разлика от акцента върху гледната точка на майката, респективно върху миналото у Морисън в съответната глава от дисертацията); иначе казано, подсещанията за мислена съпоставка общо взето следват посоката Уокър – Морисън, без да използват също възможната посока Морисън – Уокър, вследствие на което далеч по-обемното разглеждане на романите на Тони Морисън (то самото е много по-обемното) обикновено пропуска възможността да отпрати по един или друг начин към другото романово творчество, което е обект на настоящата дисертация. Далеч по-продуктивно в специфично литературоведски компаративен смисъл би било разсъжденията да се съсредоточат върху това *КАК РАЗКАЗВАТ* двете писателки, *КАК* повествуват по проблематиката в измеренията на едно или друго тематично поле. Тук специално ще отбележа, че, съсредоточен върху това, което нарича „парадигми на идентичността”, дисертационният труд на Божидара Каменова някак отминава самата същина на литературата – нейната *художественост*. Макар неколкократно да изтъква повествователното умение на двете разглеждани писателки, дисертантката някак го приема за даденост (а това, че посочва и по-слаби и по-

малко ценени от критиката творби няма отношение към настоящата констатация). Разпределението по „тематични полета“ изтласква на заден план въпросите: *Как* разказва Тони Морисън? *Как* разказва Алис Уокър? Тяхното *какво*, разбира се, е много важно, но не по-малко важно при писателки от такава класа е и специфично тяхното *как*: а отгук би дошъл и един голям размах на компаративното мислене. Тук ще добавя и това, че предишният начин на именуване на отделните глави да дисертацията според мен беше определено по-сполучлив от сегашните озаглавявания в скоби, предпочитанието към които дори чисто графически не ме убеждава.

Не на последно място ще отбележа, че първата глава от дисертацията, озаглавена „Посмодернизъм, (пост)феминизъм и многорасов феминизъм“, би могла да се „разтвори“ в подходящи части от текста, а не да се отделя самостоятелно: така би се избегнала както неизбежна повърхностност при представянето на сложни философско-литературни концепции и понятия (напр. с. 24-28), които, при това, са достатъчно утвърдения и в нашия литературоведски дискурс, за да бъдат обяснявани, така и ненужното композиционно разклащане на труд, посветен на две големи американски романистки.

В заключение искам специално да подчертая, че отбелязвам всичко това с цялото уважение към един дисертационен труд с безспорни качества, зад който определено се чувства компетентното присъствие на неговия научен ръководител. Те имат по-скоро пожелателен характер както по отношение на тази внушителна и ерудирана разработка, така и най-вече по отношение на един обещаващ млад учен като Божидара Каменова, разгръщането на чиито категоричен потенциал занапред според мен е безспорно.

Смятам, че дисертационният труд на Божидара Бонева-Каменова определено има качества, дори в значително завишена степен, за да донесе на своята авторка заслужената образователна и научна степен „доктор“.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Разработката е единствена по рода си в българския литературоведски контекст – както що се отнася до представянето на романовото творчество на две водещи

афроамерикански писателки като Тони Морисън и Алис Уокър, така и що се отнася до детайлното въвеждане на специфичната афроамериканска умоагласа в българското културно мислене. Дисертацията има културно-научен принос и значимост за преподавателската практика на гимназиално и университетско равнище. Също така тя създава определен интерес към женската афроамериканска литература, като по този начин открива перспективи за по-нататъшното ѝ превеждане и изучаване у нас. (Конкретизирането на тези отговори се съдържа в текста на рецензията ми по-горе.)

Специално подчертавам, че в дисертационния труд не само че не откривам никакви елементи на плагиатство, но откроявам изключително коректния начин на цитиране както от литературните първоизточници, така и от критическите текстове.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Дисертантката е представила три публикации по темата на дисертацията, които отговарят на всички необходими изисквания по процедура.

9. Лично участие на докторанта(ката)

Личното участие на докторантката в проведеното дисертационно изследване е безспорно. Нещо повече: личната научна, културно-просветна – и емоционална! – ангажираност на Божидара Каменова с проблематиката на идентичността в женската афроамериканска литература личи едва ли не във всеки ред на нейното изследване, което е категорично качество на дисертационния ѝ труд.

10. Автореферат

Авторефератът е направен според изискванията на съществуващите правилници и отразява основните резултати, постигнати в дисертацията.

11. Критични забележки и препоръки

Критичните си забележки и препоръки към проведеното изследване съм представила в текста на рецензията си по-горе.

Що се отнася до комплекта материали по процедурата, нямам никакви забележки и препоръки.

12. Лични впечатления

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Както вече изтъкнах, дисертацията на Божидара Каменова има културно-научен принос и значимост за преподавателската практика на гимназиално и университетско равнище. Тя създава определен интерес към женската афроамериканска литература, като по този начин открива перспективи за по-нататъшното ѝ превеждане и изучаване у нас.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд **съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката** и отговарят на **всички** изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати **напълно** съответстват на специфичните изисквания на Филологически Факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че докторантът(ката) Божидара Николаева Бонева-Каменова **притежава** задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност Филология - Американска литература, като

демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен ‘доктор’** на Божидара Николаева Бонева-Каменова в област на висше образование: 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1 Филология, докторска програма „Англоезична литература”.

25.08. 2020 г.

Рецензент:

Проф. д.ф.н. Албена Бакрачева
(ак. дл. н. ст. име фамилия)